

İşıqlı Atalı

Əslində Oğuz dünyasının gedişatı Dədə Qorqudun bəirlədiyi kimidir. Zahirən olaylar (hadisələr) ondan qıraqda baş verir, biz onu dastanın sonunda görürük. Burada Dədənin hadisələrin mahiyyətinin bilicisi kimi göz önündə canlanması təbii-dır. Ona görə ki, bütün bu hadisələr onun dünyasında baş verir. Hadisələrin boylayını, söz söyləyəni, dastanlaşdırıcısı Dədə Qorquddur. Onun ölçüsü ulusal görümə əsaslanır, nəyisə artırır, nəyisə əksiltmir; Dədə Qorqudun dilində bəzək-düzək yoxdur. Gerçəkliyi, zamanın gedişatını incəliyinə kimi bilir, harda sözün, harada qılının keçərli olduğunu anlayır. An-

eyləyəni Tanrı sevməz". "Könlün yuca tutan ərdə dövlət olmaz". Burada Ağsaqqallığın bilginliyi bir daha özünü göstərir. Tanrıçılıq halı qədim türk insanının, əcdadın içindədir. Əcdad anlayır ki, onun çatışmazlıqları, şərqiliyi xeyir halının aşkarlanmasına əngeldir, ona görə də aradan qaldırılmalıdır. Əslində burada çatışmazlıqlara nəzarətçi olan əcdadın özüdür. O, içinə, özünə üz tutur. Tanrı – türkün doğmasıdır, Allah ideyasından fərqli olaraq dünyanın içindədir. Təsədüfi deyil ki, türk mifoloji düşüncəsində əcdad dünyanın yaradılışında iştirak edir.

"Yapa-yapa qarlar yağsa, yaza qalmaz". Burada Dədə Qorqudun şəxsinde əcdadın təbiəti duyumunun yetkin ümid səviyyəsi aydınca görünür. Fəsil-

rakterinə dərinə bələdliyi də ayrıca diqqəti çəkir.

Türk xarakterə fiti inancılıdır. Bir az sonra Koroğlu xarakterindən danışanda bu məsələyə ayrıca diqqət yetirəcəyik. Elə təkcə Koroğlunun Həməzəyə inanmasını, sonucda başına gələnəri xatırlamaq yetər. Deməli, ağsaqqallıq sabahı görməkdir (yəni burada: yetirməkdir – İ.A.) ki, Dədə Qorqudun hökm-lü fikirlərində bunun doğruluğunu görürük.

Dədə Qorqudun dünyasında Türkün ailəçiliyi hər şeydən öndədir. Əcdadın sözcüsü olan Dədə anlayırdı ki, ailəsiz el, elsiz də dövlət yoxdur. "Ər malına qıymayınca adı çıxmaz. Qız anadan görməyincə ögüt almaz. Oğul atadan görməyincə süfrə çəkməz".

nəsinin ardıcıl yaşadıcısıdır. Dədə Qorqud dünyasında olduğu kimi Koroğlu dünyasında da birlik var. Dastan düşüncəsindən gələn – ömürləşən bu mənəvi birliyin varlığındandır ki, ulusal ruhumuz yaşayır. Dədə Qorqudun dünyasında Ağsaqqallıq ölçüsü Dədədir, Koroğlu dünyasında Koroğlu. Ancaq Dədə Qorquddan fərqli olaraq Koroğlu qılinc çalır, ardıcıl döyüşür.

Koroğlu əcdad düşüncəsində kökü qədimlərdən gələn obrazın yüzillər sonra öz yeni çağına – ulusun ayaqda, kökdə qalması üçün fiziki döyüşkən obrazına uyğunlaşdırılmasını gerçəkli etdi. "Koroğlu" dastanının əsas obrazı el qəhrəmanı Koroğludur. Dədə Qorqud kimi Koroğlu obrazı da mahiyyətə

Azərbaycan qəhrəmanlıq dastanlarında ulusal dəyərlər

Ulusal dəyər – ölməyən, heç zaman adıləşməyən dəyərdir

mifik olduğu dərəcədə ulusal istəkdə olan gözəl duyğuları gerçək yaşama gətirməyi bacarandır. Dədə Qorqud kimi Koroğlunun da özünəməxsus dünyası var. Koroğlunun dəliləri, Nigarı, Eyvazı var, ağır səfərlərə onu aparıb-gətirən Qıratı, Düratı var. Ancaq dastan boyunca bu gedişin mahiyyətini bizə çatdıran Saz adlı ulusal dəyər Koroğluluğun ruhunu yetkin soraq verir. Saz burada əcdadın Tanrılıq keyfiyyətinin soraqçısı olur. Koroğlunun dünyasında da müxənnətlər, fəndgirdlər var. Ancaq Dədə Qorqud dünyasının özülü möhkəm olduğu kimi, Koroğlu dünyasının da özülü möhkəmdir. Ona görə ki, Türk əsilliyindən – halallığından, doğruluğundan, mərd döyüşkənliyindən, fədakarlığından, əsarəti sevməməsindən, azadlığı uğrunda axırədək döyüşmək duyğusundan, eşqindən güc alır. Ona görə həm Dədə Qorqudun, həm də Koroğlunun dünyası mahiyyətə yox olmayıb. Dədə Qorqudun dünyası Koroğlunun dünyasıyla əvəz olunub. Ancaq həm də hər birinin öz yeri var. Buradakı dövr, zaman fərqliliyində olan yaşamlar, münasibətlər ulusun bir kök üstə ardıcıl var olmaq eşqindən, iradəsindən, mənəviyyatından xəbər verir. Koroğlu dünyasında Həməzələrə yer yoxdur, biclik, firsətcilik, haram olan yerdə Koroğlunun dünyası var ola bilməz, uçular. Ona görə də Koroğlu çətin də olsa dünyasını yıxılmağa qoymur, qoruyur. Bu ənənənin Dədə Qorquddan gəldiyini görürük. Qazan xanın yurdu yağmalananda, eli əsir olanda çətin də olsa düşməni yenir, hər şeyi yenidən qurur.

Hər iki epolda ulusun fərdləri səhv edərkən onu düzəltməyə çalışırlar. Səhv etmək ulusa ağır başa gəlir. Dədə Qorqudun adıyla bağlanan epolda Dədə Ağsaqqallığıyla gedişatı yönəldirir.

Koroğlu universaldır: döyüşkəndir, qurucudur, el yiyəsidir, fədakardır. Onun bu halını yetkin ölçüdə Saz ifadə edir. Əslində burada Saz Dədə Qorquddakı qopuzun davamıdır. Deməli, burada həm də ulusal ənənənin ardıcıl inkişafını, ömürləşməsinə görürük.

Ürəyinizdə Ata Günəşi olsun. Ulusal dəyərlər Uлуу var edən əsas cəhətlərdir. Azərbaycan qəhrəmanlıq dastanlarında Azərbaycanın ulusal sifətinin yaradılışını, bugündə də davam edən inkişafını görürük. Deməli, Ulusal dəyər – ölməyən, heç zaman adıləşməyən dəyərdir. Dəyəri var edən, artıran, yüksəldən isə ulusu təmsil edən yetkin insanlardır.

Ulusal dəyər – millətin mənəvi-əxlaqi, idraki, bədii səviyyəsinin ifadəsi olub, xalq həyatının (yaşamının) bütün sahələri haqqında sistemli fikirlərin məcmu-yu, ali mahiyyətidir.

Ulusal dəyər – ulusalılığı tam ifadə etdiyi üçün bəşəri dəyərdir. Çünki bəşəri dəyərlər bu kimi dəyərlərin özülündə təsdiqini tapır. Bəşəri dəyərlər dedikdə ulusalılığın (milliliyin) yetkin soraqlarının ifadəsi nəzərdə tutulur. Ulusal olan həm də mənəvidir (ruhsaldır). Ruhsallığın qaynağı, kökü ulusal dəyərlərdir. "Kitabi-Dədə Qorqud" qədim ulusal yaşamımızın dastan bədiiyyəti ölçüsündə bənzərsiz ifadəsidir. Dədə Qorqud – ağsaqqallıqla təndir, əslində ağsaqqallığın ölçüsünü yaradandır. Dastan onun adına bağlanır, ona görə ki, dastanda təsvir olunan dünyanın mənəvi yiyəsi Dədə Qorquddur.

Dədə Qorqud Ağsaqqallıq adlı milli (ulusal) dəyərin ardıcıl daşıyıcısıdır. Bugünkü yaşamımızda, varlığımızda dastan düşüncəsində daşlaşmış, ömürləşmiş bu ölçü sabah yönüldür. Dədə Qorqud ağsaqqallığı bizi mahiyyətə hər cür özgəliklərdən qoruyur, torpaq-yurd-Vətən müqəddəsliyini daim bütün maraqlardan uca tutma-ğa çağırır, kökləyir.

Dədə Qorqud halallıq örnəyidir, harama əsaslanmaq, firsətcilik onun dünyasında qadağandır. Sözün keçərli. Dədə sözünə xilaf çıxmaq bağışlanmır. Ailə müqəddəsliyinin qoruyucusudur, ona inanırlar. Onun alqış adı alqış deyil, qarğıışı adı qarğıış olmadığı kimi... Dədə Qorqudun dünyası onun ruhundan yaranır. Bu ruh bütün tərəfləri ilə Azərbaycan soraqlıdır: qeybdən verməsi yüksək duyum yiyəsi olduğundan xəbər verir. Ad qoyması, elçilik etməsi, boy boylayıb söz söyləməsi Dədəlik siqletinin yetkin təsdiqidir.

Dədəlik niyə çətin işdir? Ona görə ki, elin mənəvi qayğıları bütünlüklə onun çiyinlərindədir. Səbirlidir, müdrikdir, fikir söyləyəndə tələsmir, ciddidir, sinəsində tükənməyən hikmətlər yatır. Dədəlik – aqibətdir, Qorqud bunu ləyaqətlə daşıyır. Bu, artıq onun şəxsinde dəyər ölçüsündə görünür, bilinir.

caq Sözün hər şeydən ucada durduğunu onun qədər aydın duyan yoxdur. Duyduğu, ifadə edə bildiyi üçündür ki, Dədədir. Dədəliyin yükünü çəke bildiyi üçün bu ilahi məqama seçilir, yetirilir, həm də özü-özünü yetirir. Onun Dədə sözü adına bağlıdır, dünyanı, həyatı, insani münasibətləri dərinə anlamasının ifadəsidir.

"Ölən adam dirilməz"; "Çıxan can gerü gəlməz". Burada Dədənin dilindən söylənən hikmət türkün dünyaduyumunun yetkinliyindən soraq verir, Dədənin fitrətən həqiqətə yetdiyi, elini də yetirmək istədiyi, müəyyən mənada yetirdiyi aydınca görünür. Bu kimi yetkin düşüncənin yaranması az bir zamanın nəticəsi deyil. Ancaq Dədə sözünün deyiliş təzi, bugünü-müzdə də hər cür bəsitlik duyğusundan arınmış halda ifadəsi onu deməyə imkan verir ki, əcdadımızın fitrəti bənzərsiz olub. Dədə Qorqud ruhu səadəti o dünya yağıqda aramır, elinə, ulusuna öz dünyasını qurmağı, bu (əslində bir – İ.A.) dünyanın xoşbəxt sakini olmağı öyrədir.

Geniş araşdırılmalı olan mövzu ilə bağlı hələlik ilkin qənaətləri – Dədənin söz örnəklərini təqdim edirik. "Təkəbbürlük

lər keçidinin, insan-təbiət birliyinin anlaşıqlı ifadəsi, təbiətin yenidən doğulması, yenilənməsi, bu gedişdə insanın da içdən (daxilən) yenilənməsi ifadə olunub.

Dədə Qorqud Ağsaqqallığı ümid qaynağı ola bilir, çünki onun ümidi gerçəkliyə yox, ondan artıq olan əcdad duyumuna – insanlığına əsaslanır. Dədə Qorqud vaiz deyil, onda nəsihətçilik yoxdur. Onun dilinin aydınlığı da hökmüyləndirən gəlir: zora əsaslanmır, zorla kimsəyə məsləhət vermür, ömürləri əsarət altına almaq ağılından belə keçmir. Əgər belə olsaydı, onda Dədə ola bilməzdi. Onun şəxsinde Dədəliyin əcdad örnəyi yaranıb, yaradıcı bir hadisə kimi bugünü-müzdə gəlib çıxıb, deməli, ömürləşib. Deməli, Dədə Qorqud ağsaqqallığı folklor örnəyi, mətni kimi olduğu dərəcədə canlı yaşam olayı kimi diq-qəti çəkir. "Qarı düşməndə dost olmaz". Dastanın başlanğıcında verilən bu qənaətlər bütövlükdə Kitabın mahiyyətini bizə çatdırır. Düşməndə düşmənlilikdən çıxmayıb ki, qarayıb qarı düşməndə olub. Onun qarıməsi, qarılığı düşmənlilikdə əbədi olmasındadır. Deməli, aydın olur ki, niyə düşməndə dost olmaz. Burada Dədənin türkün xa-

Dədə Qorqud dünyasının sakinləri - Salur Qazan, Qaraca Çoban, Basat, Buğac, Uruz, Beyrək, İmran kişiliyin örnəyidir; Burlaxatın, Banıçıçək, Selcan kimi qadınlar qadınlığın örnəyi. Oğullar ailədə yetişir, ulusa layiq olurlar. Onların hamısının dilində Dədə Qorqud öydüləri var. Eli birlik üstə kökləyən, təhlükələri gören, təkcə sözə qalmayıb, həliylə, əməliylə qarşısını almağa çalışan Dədə Qorquddur. Bayındırlar, Qazanlar belə Dədənin sözünü iki eləməyi ağıllarına belə gətirmirlər, çünki Dədə sözünün hikmətinə (vazkeçilməzliyini) qəbul edirlər.

Dədə Qorqudun qeydə xəbər verməsi əslində söz-gəlişi deyil. Yəni həyatı zəngin bilən Dədə ulusunu hər cür təhlükələrdən öte görmək istəyir. Dirse xanın faciəsi özgələ inanaqdan, Alp Aruzların faciəsi kinini boğmamaqdan yaranır.

Bəs "Dədə Qorqud" kitabı ilə "Koroğlu" dastanı arasında daha hansı mənəvi bağ tapmaq olar ki, indiyədək demək olar, dərinə diqqət yetirməmişik? Hər iki dastanda ümumi axar var: "Dədə Qorqud" başlanğıcdır, ənənə yaradandır. "Koroğlu" Dədə Qorqud ənə-